

^ Antsla vanim ehitis on 1889. aastal rajatud rongijaama kroonu-stiilis peahoone, mis valmis historitsistliku tüüpprojekti alusel. Samasugused jaama-hooned on näiteks Karulas, Pukas ja Petseris. 2004 müüdi eravaldusse, praegu seisab tühjalt ja laguneb. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

ALEVITE PÄRLEID

ANTSLA – ÜKS VÕRUMAA VÄIKELINN

Heiki Pärdi

FOTOD: AUTORİ KOGU

Antsla alevik hakkas tekkima 19. sajandi viimasel veerandil elava liiklusega teede ristmikul asunud Siksälä kõrtsi ümber. Jõulisema tõuke arengule andis 1889. aastal valmis saanud Valga–Petseri raudtee. Siinne raudteejaam sai oma nime kahe lähikonnas asuva mõisa, Uue-Antsla ja Vana-Antsla järgi. 1892 ehitati siia Antsla hobupostijaam, et raudteest oleks kasu ka ümbruskonna väiksemate teede ääres elavale rahvale. Koht, kuhu raudteejaam rajati, kandis siinse põlistalu järgi nime Hauka ning jaama ümber tekkinud alevikule kandus see nimi üle. Haukal toimus tollal ka elav seltsitegevus: 1900 asutati põllumeeste selts, 1903 Eesti esimene tarvitajate ühisus, 1904 tuletõrjeselts, hiljem veel laenu-hoiuühisus, haridusselts ja mõned teisedki.

1909. aastal elas Haukal umbes 350 inimest ning siin oli 5 kivi- ja 54 puumaja. Hauka kõrtsis oli võõrastemaja, mida pidas Samuel Treumuth, kelle pidada oli ka 6 hobusega hobupostijaam. Alevikus oli 6 talurahvapoodi, 2 pagarit, 2 lihunikku ning tegutses hulk muid käsitöölisi: 6 tisleerit, 4 kingseppa, 4 seppa,

4 plekkseppa, 3 rätsepat, 3 kellasseppa, treial, maaler ja sadulsepp. Igal kolmapäeval oli siin avatud turg, kolm korda aastas (20. märtsil, 12. septembril ja 23. oktoobril) peeti kuulsat Hauka laata. 1920. aastail peeti turgu kaks korda nädalas (kolmapäeviti ja laupäeviti), laadapäevade arv aga oli kasvanud juba kümneni, neist tähtsaimaks peeti 25. septembrit.

1920 sai Hauka alevikust omavalitsusega Antsla alev. Sel ajal oli siin munakividega sillutatud ainult Vaksali ja Veski tänav ning osalt Jaani tänav, öiseks valgustamiseks oli alevi keskele üles pandud 10 petroolilampi. Muide, kuni 1926. aastani kasutati Antslas valgustamiseks ka elektrit, mida osteti villavabrikult, aga peagi sellest loobuti vähese tarbimise tõttu.

1930. aastate alguses oli siin juba 1526 elanikku. Elumajad, arvult 209, olid valdavalt ühekordsed, tahutud palkidest, osa vooderdatud ning värvitud kollakaspruuniks. Alevi keskel oli 15 kahekordset maja: alumine korrus oli äri tarbeks, ülemisel elati. Kõikide majade juures olid olemas käimlad, mõned asusid

< Üks vanemaid hooneid Antslas oli Siksälä kõrtsihoone, mis 20. sajandi algusest, kui kõrtsid suleti, täitis hobupostijaama ülesandeid. Hiljem on siin asunud pangakontor, pood ja mitu muud asutust. Nüüdseks on hoone tundmatuseni ümber ehitatud. Sõjas kannatada saanud hoone taastati 1949 muudetud kujul koolimajaks. Praegu asub siin Antsla vallavalitsus. 1925 avati maja ees platsil skulptor Juhan Raudsepa loodud Vabadussõja monument, mis lõhuti 1945 ning taastati 1993.

ka hoones sees. Kivihooned oli Antslas tollal endiselt väga vähe – ainult 8, sealhulgas tuleõrjeseltsi maja, mille avaras saalis peeti enamik avalikke üritusi ning endine kõrtsihoone, kus tegutses hobupostijaam ja kauplus, hiljem pank jpm. Alevi suurim ja kõrgeim ehitus oli 1925 valmis saanud Antsla 6-klassilise algkooli uus puust hoone, mis hävis augustis 1944.

Alevis tegutses mitu väikest tööstusettevõtet: 2 auru jõul töötavat saeveskit, villakraasimis- ja ketramisvabrik, linatööstus, värvimiskoda, limonaaditehas, puutöökoda, mehaanikatöökoda jmt. 1925. aastal oli siin 27 kauplust, nende seas 7 vürtspoodi, 5 talurahvakauplust, 4 lina- ja viljakauplust, 3 pagarit, 2 lihapoodi, 2 rohupoodi, raamatukauplus ja viinakauplus. Peale selle töötas siin pank (Põhja Panga osakond), apteek, kohvik mööbeldatud tubadega ja 3 restorani. Siin oli avatud postkontor, töötas hobupostijaam, tegutses 2 arsti, hambaarst, ämmaemand, jaoskonnaarst ja loomaarst.

Tähelepanuväärseist hoonest Antslas väärib märkimist 1937 valminud raekoda, mis oli üks kolmest väikelinna raekojust Eestis, teised kaks olid Sindis ja Tõrvas. Ajalehes Elu kirjutati 4. mail 1938. aastal: „Mis aga Antsla linnal luksuslik on, see on moodne, uhke torniga raekoda, meeldiwalt walge ehitus. Sellele ei saa Wõru tagasihoidlik, wanamoeline „raadimaja“

> Metsa tänav 1 asuv armetu olekuga, kuid võrdlemisi ehe alevile ja väikelinnale tüüpiline edevamat sorti elu-ärimaja 1920. aastail. Vene ajal tehti kortermajaks.

> Kohaliku tsemenditöösturi August Kongo betoonkivist seintega elumaja. Esimene korrus ehitati 1930. aastail, teine tehti juurde 1950. aastail.

~ 1900. aastail ehitatud tuleõrjeseltsi maja oma avara saaliga oli enne teist maailmasõda Antsla seltsielu keskus. Sai sõjapõlengus kannatada ning hiljem taastati. Algne välisilme – punased tellis-seinad, valged nurga- ja avade ümbrised – on aga ümberehituste käigus kaotsi läinud.

> Räämas välimusega, kuid väärivad kortermajad, mis ehitati 1955. aastal tüüpprojekti järgi kohaliku linavabriku tööliste.

~ Uusklassitsistlikus stiilis kultuurimaja projekti autor on arhitekt Arnold Matteus. Hoone sai valmis 1956. Samasugused hooned on veel Abja-Paluoja, Jõhvis, Keilas, Orissaares ja Vastseliinas.

^ Uusklassitsistlikus stiilis on ehitatud ka Antsla rajooni keskne administratiivhoone, mis sai valmis üheaegselt rajooni likvideerimisega 1959. Pärast seda läks hoone Antsla keskkooli, nüüdse gümnaasiumi kätte. Sama kordusprojekti on kasutatud ka Väike-Maarja rajooni haldushoone ehitamisel.

kaugeltki ligi. Kuid Antsla raekoda saamisluhu on selle eest väga omapärane. Nimelt ehitati Antsla raekoda ilma ühegi plaanita. Ehitus algas tolleaegse alewiwanem Taso nii hea lootuse peale, muutes ja täiendades ehitust töö juures, nagu wahepeal tarvilikuks pidas. Kui maja teine kord valmis oli saanud, siis ei saanud enam meister edasi ehitada ega Taso ka nõu anda. Nüüd kutsuti arhitekt kohale. Ka see ei osanud muud paremat peale hakata, kui käskis platsi puhtaks teha. Wiimaks ometi leiti Valga inseneris Saares¹ mees, kelle plaanide kohaselt siiski raekoja ehitus lõpule viidi, liites teda teise hoonega. Ning praegu näib maja kenana väliselt oma kõrge torni ja katusel asuvate jalutusaedadega, kuhu rachärrad „patseerima“ võivad minna.“

~ Kaks suuremat kortermaja 1940. aastate lõpust – 1950. aastate algusest.

< Antsla kõige ainulaadsema väliskujundusega peremaja ehitas 1954 endale aadressil Kooli tee 31 krohvimeister Aleksander Kaas, kes on teinud sarnase stukkdekooriga, aga lihtsamaid Antslasse veel mitu tükki (näiteks Kooli tee 11, Põllu 19). Ühe samalaadse bareljeefidega maja on ta teinud muuhulgas Põlvasse (vt Pööning 2021 nr 4). (Foto aastast 2008, Heiki Pärdi)

1938 anti Antslale kõrvuti teiste alevitega linnaõigused. Enne teise maailmasõja algust elas Antslas 1564 inimest. Sõjas hävis Antslas üle poole ehitatud keskkonnast, eriti raskelt sai kannatada linnakeskus, kus asus enamik kauplusi ja muid avalikke hooneid. Sellepärast on Antslas säilinud väga vähe ajaloolist ehituspärandit.

Uue hoo linna arengule andis see, et aastail 1950–1959 oli linn Antsla rajooni keskus. Sellel ajal ehitati siia uus koolimaja, kultuurimaja ja administratiivhoone, linavabrik ja mõned muud ettevõtted ja asutused. Tõllal ehitati ka mitu suuremat korterelamut linavabriku tööliste ja teistelegi korterivajajatele. Tänu uuele staatusele kasvas neil aastail jõudsalt ka väikelinna elanikkond – 1959. aastal elas siin 2423 inimest.

> Krohvimeister Aleksander Kaasi rahvuslikus vaimus figuraalne stukkbareljeef (1954) oma maja esifassaadil, otsaseinal on raamistuses lõvibareljeef.

> Punastest savitellistest voodriga elumaju, nagu see 1950. aastail ehitatud traditsionalistlik elamu, on Antslas võrdlemisi vähe. Hoonetüübina leidub neid siin aga hulgaliselt (Posti 11).

~ Uus silikaatkivist laululava (1980) sarnaneb üldjoontes samas kohas olnud vana puust lavaga.

^ Üpris levinud on Antslas valgete silikaatkividega vooderdatud seinte ja põletatud savitellistest akna- ja ukseavade ümbriste ning muude detailidega majad, nagu see 1950.–1960. aastail ehitatud traditsionalistlikus stiilis elamu Oru põik 1.

> Vanast raudtee veetornist ja selle juurde kuulunud tornivahi majast kujundasid Kalev ja Kaja Siska endale ainulaadse kodu, mis valmis 2008.

< Stiilne kahekordne funkstiilis elamu 1950. –1960. aastate vahetuselt Kooli tee 2.

< Antsla äärelinnas asuv Salto arhitektuuri-büroos projekteeritud eramu (Baltimaade parim telliselamu 2013).

< 2020. aasta algul valminud minimalistlik perearstikeskuse hoone (Tartu firma Embach Ehitus) olevat olnud 40 aasta jooksul esimene uus suurem avalik hoone Antslas.

> Aasta pärast perearstikeskuse avamist sai Antsla veel teisegi suure moodsa joonega avaliku hoone: COOP rahastas korraliku kaubanduskeskuse ehitamist, mille projekti tegi samuti Embach Ehitus.

Järgmistel kümnenditel ulatuslikum ehitustegevus Antslas vaibus, aga jätkus uute peremajade ehitamine, mille arvelt linn tollal peamiselt arenes ja kasvaski.

21. sajandil Antslasse ehitatud uutest hoonetest on tähelepanuväärsemad 2011. aastal arhitektuurbüroos Salto Arhitektid kavandatud eramu linna servas ning 2020 linnasüdamesse Tartu ettevõtte Embach Ehitus OÜ projekti järgi rajatud COOPile kuuluv Konsumi kauplus. 1994. aastast saadik on Antsla elanike arv pidevalt vähenenud, 2023. aastal elas siin 1247 inimest.

¹ Ilmselt on siin mõeldud arhitekt Georg Saart (1896–1961), tollast Valga maakonnainseneri.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS
Ajaleht Elu, 4. mai 1938.

Richters, Adolf. Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Band I. Livland. Riga, 1909.

Võrumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. Tartu, 1926. Lk 419–430.

Rammul, Aleksander (toimetaja). Võrumaa tervishoiuline kirjeldus. E. V. Tervishoiuvalitsus ja Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituut. Tartu, 1932.

